

LITERÁRNÍ ŽIVOT V EXILU

Aktivita převážné většiny pouónorových uprchlíků se zpočátku soustředila především na existenční problémy a politické diskuse. Exilová spisovatelská obec nebyla početně slabá, neboť vůli k literární tvorbě v sobě vedle významnějších autorů objevili i mnozí další autoři, kteří se doma pohybovali ve zcela jiných oborech, cesty ke komunikaci se čtenáři však byly – zejména z ekonomických a organizačních důvodů – velmi složité. První živelně vydávané strojopisné a cyklostylované publikace postupně nahrazovaly pokusy o koncepční ediční činnost. Významnějších výsledků dosáhli zejména Antonín a Robert Vlachové, spoluzakladatelé České kulturní rady v exilu, časopisu Sklizeň a knižní edice Sklizeň svobodné tvorby, a v oblasti katolické literatury a vzdělání Křesťanská akademie se svými knižními edicemi a měsíčníkem Nový život. Důležitým zázemím pro část exilových literátů a publicistů byla také redakce Rádia Svobodná Evropa, jež zahájilo vysílání v roce 1951.

Mohutná emigrační vlna byla jedním z prvních důsledků komunistického převratu z února 1948. Jakkoli není možné přesně rekonstruovat její sociální skladbu, je nepochybné, že komunistická rétorika i dosavadní praktická politika přivedla k rozhodnutí odejít mnoho významných představitelů prakticky všech politických stran vyjma komunistické, žurnalistů, vědců, umělců a kulturních pracovníků. Podle oficiálních odhadů odešlo do roku 1950 z Československa přibližně 60 000 osob, do roku 1968 jejich počet již přesáhl čtvrt milionu.

Přestože první strojopisné či hektografované časopisy českého poúnorového exilu přinášely původní poezii i prózu a první obyvatelé uprchlických táborů zejména v západních zónách okupovaného Německa si pořizovali opisy klasických děl české literatury, literární život českého exilu, vůle k jeho zpestřování a případné organizaci se začaly projevovat až o něco později. V prvních letech totiž nebylo zcela zřejmé, jakými prostředky může exil účinně bojovat proti komunistickému režimu. Nedávná zkušenost protinacistické emigrace sváděla k iluzím o jeho brzkém pádu, zahraničněpolitický postoj západních vlád, s jejichž aktivní spoluúčastí na likvidaci komunismu exil víceméně počítal, se teprve formoval a různé národní exily se jej snažily ovlivňovat. Za těchto okolností se na přelomu čtyřicátých a padesátých let aktivity exulantů soustředily takřka výhradně do oblasti politické.

Ještě v osmačtyřicátém roce začaly v různých zemích vznikat organizace předúnorových politických stran, z nichž některé počátkem roku 1949 vytvořily Radu svobodného Československa, tedy instituci, která měla – s podporou vlády USA – víceméně plnit funkci exilové vlády; její akceschopnost však silně poznamenaly nepřekonatelné rozpory mezi stranami. Ústředním konfliktem exilové politiky byl jejich poměr k důsledkům Košického vládního programu. Většina pravicových stran, jimž byla znemožněna činnost hned v roce 1945, považovala levici, jež přijala účast v Národní frontě, za spolupachatelku únorového převratu. Naopak vrcholní představitelé exilových dědiček stran Národní fronty, kteří do zahraničí odcházeli jako poslanci, či dokonce ministři, považovali sami sebe za příští národní vůdce a spolupráci s ostatními nechávali jako nezbytnou. Situaci navíc komplikovaly nejrůznější stranické frakce a osobní animozity a s přibývajícemi lety zejména fakt, že strany bez voličského zázemí neměly odkud čerpat legitimitu pro

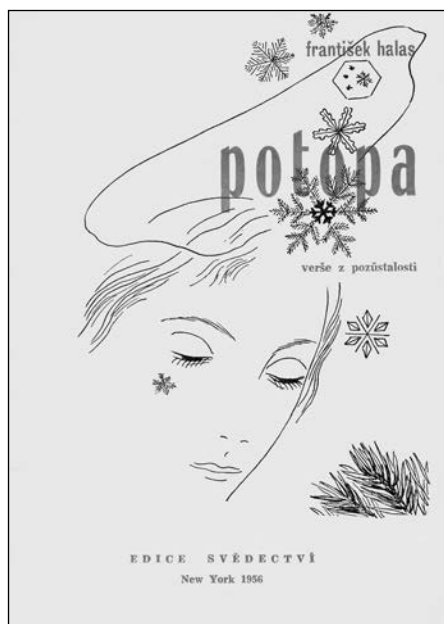
případnou realizaci svých programů a koncepcí. Mimo toto politické živoření vyvíjely činnost mnohé další organizace, ať již politické (zvláště nejmladší generace studentů a mladých intelektuálů odmítla participovat na bezperspektivním politikaření a sporech o minulost a vytvářela svá vlastní diskusní fóra a nadstranícká politická sdružení), či zájmové (brzy po únoru vznikaly organizace sokolské, které se po určitý čas sžívaly se sokolskými spolky starších krajanských komunit, byla založena Československá obec legionářská v exilu, Ústřední svaz československého studentstva v exilu, vznikaly první oddíly exilového skautingu atd.).

Prvním pokusem o založení profesní organizace exilových literátů bylo zakládající prohlášení Svazu českých spisovatelů v zahraničí, publikované v srpnu 1948 a podepsané Ivanem Blatným, Ivanem Jelínkem, Františkem Kovárnou, Ferdinandem Peroutkou a Miladou Součkovou. Svaz však žádnou další činnost nevyvíjel: tehdy obtížně překonatelná zeměpisná vzdálenost mezi jeho zakladateli, jejich existenční problémy a některé další významné aktivity jiný vývoj neumožňovaly. Peroutka a Kovárna se ještě v roce 1949 sešli u příprav Masarykova demokratického svazu, kulturně-politického a důsledně nestranického sdružení, které ovšem valná většina politiků příkře odmítla, takže i tato skupina ještě v roce 1949 zanikla (mimo jiné i proto, že Peroutka se ujal organizační práce v Radě svobodného Československa). Příliš úspěšný nebyl ani pokus Miloše Jiráňka o založení literární agentury, která by zprostředkovala uplatnění exilových spisovatelů a publicistů v nakladatelstvích a časopisech v USA a západní Evropě.

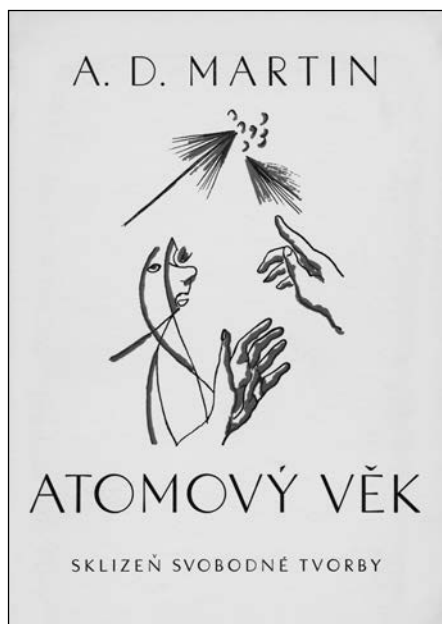
Jestliže se nedařilo vytvářet pevná a trvalá politická, profesní či občanská sdružení uvnitř české komunity, znamenalo to, že český exil nemohl mít příliš silné zastoupení ani v organizacích mezinárodních. Jedním z prvních pokusů o zinstitutionalizování určité mezinárodní součinnosti se stal Kongres pro svobodu kultury, jehož první sněm se uskutečnil v západním Berlíně ve dnech 26.–30. června 1950. Mezi zakladateli organizace, která měla za úkol především čelit komunistické propagandě v intelektuálním prostředí (a vytvářet jí přesvědčivou alternativu), byli mimo jiné Benedetto Croce či Karl Jaspers. První sněm měl nicméně spíše manifestační charakter a jeho účastníci většinou zastupovali sami sebe, nikoli profesní či národní skupiny. Mezi účastníky převažovali umělci svobodného světa, účast emigrantů z východních zemí byla minimální; český exil reprezentoval František Kovárna. Výsledkem sněmu byl jednak tzv. Berlínský manifest, jehož prostřednictvím měla být západní veřejnost upozorněna na komunismus coby málo známý, ale velmi nebezpečný fenomén, jednak byl vytvořen mezinárodní výbor, který měl zahájit a vést „koordinaci duchovních sil svobodného světa“.

■ Knižní počiny a periodika v prvních letech exilu

České knihy, ať již tištěné v pevné vazbě, či jako lepené cyklostylové sešitky, vycházely v zahraničí již od osmačtyřicátého roku, zpočátku však šlo spíše o jednotlivé počiny než ediční koncepce; beletrie se navíc mezi prvními publikacemi vyskytovala jen výjimečně: v soudobé produkci zřetelně převažovala politická publicistika (Ferdinand Peroutka: *Byl Edvard Beneš vinen?*, Paříž 1949; Josef Josten: *Československo žaluje*, Chicago 1950). Pokud se vyskytly pokusy o vytvoření edice s určitým více či méně vyhraněným programem, přinesla málokterá více než tři až pět titulů. Brzy po svém vzniku tak zanikla řada *Knihy Svobodného zítřka* (1949–50), kterou souběžně s časopisem *SVOBODNÝ ZÍTŘEK* (1948–50) vydával v Paříži Luděk Stránský; po jeho odchodu do New Yorku měla edice i časopis za lepších podmínek pokračovat, vydavatele však postihlo vážné onemocnění, jemuž v roce 1950 podlehl. Téhož roku obnovil v Paříži Jaroslav Trnka revui *RENCONTRES* (1950–58), která měla spíše charakter samostatných knižních publikací, tištěných obvykle ve francouzštině, případně česky a francouzsky. Revue se tradičně zabývala především česko-francouzskými kulturními styky a přednost dávala zejména výtvarnému umění, přesto zde vycházely i básnické sbírky či jednotlivé texty (Vladimír Zelený, Pavel Javor, Jaromír Měšťan), vždy ovšem sledující kritérium dvojjazyčnosti.



Obálka exilového vydání veršů z Halasovy pozůstalosti s kresbou Toyen, 1956



Obálka sbírky z edice Sklizeň svobodné tvorby, 1956

Počtem svazků nejvýznamnější exilovou edicí počátku padesátých let byla *Edice satiry*, kterou v letech 1952–54 v Londýně řídil a financoval Stanislav Brzobohatý (v roce 1957 přijal jméno Stanislav Berton), jenž patřil k mladší generaci exilové pravice. Tento politický postoj spojoval většinu autorů edice: také proto se předmětem satiry nestávali ani tak komunisté jako spíše představitelé exilových politických stran a Rada svobodného Československa. Brzobohatému se podařilo vydat celkem devět svazků, mezi nimi práce Roberta Vlacha, Jana Klánského (vl. jm. Radko Klein-Jánský) či Františka X. Havlíčka (vl. jm. František X. Hešík) a také dvě antologie aktuální exilové satiry. Pozoruhodná byla rovněž edice *Kruhu přátel československé knihy* (1952–53), založená v Chicagu pracovníkem tradičního krajanského deníku **DENNÍ HLASATEL** Antonínem Nehasilem. Její program se zpočátku orientoval především na předpokládané čtenářské zájmy původní krajanské obce (Božena Němcová, K. V. Rais, Alois Jirásek), nakonec však čtenářům zprostředkoval mimo jiné i Fischlovy Hovory s Janem Masarykem (1952) či masarykovskou studii prvního předsedy Rady svobodného Československa Petra Zenkla (T. G. Masaryk a idea federalizace Evropy a světa, 1953).

Přestože politické a zejména stranické časopisy, bulletiny a oběžníky, které mezi exilovými periodiky dominovaly, literaturu sice zcela neignorovaly, jen málokteré soustavně sledovaly počátky kulturního života v exilu či kulturní dění v komunistickém Československu. Nepravidelnou kulturní rubriku udržovala revue **SKUTEČNOST** (1949–53), nadstranický měsíčník mladší generace exilových intelektuálů. Kromě původní poezie a ojedinele i prózy list uveřejňoval také analýzy poúnorové domácí literatury a často informoval o zahraničních pohledech na československou kulturu. V roce 1950 se *Skutečnost* pokusila obnovit a s ohledem na situaci aktualizovat tradiční čtenářskou anketu mezi válečných Lidových novin, v níž uspěly Masarykovy spisy, Čapkovy Hovory s TGM a také verše Viktora Dyka.

V březnu 1951 vydal první číslo své kulturní revue **STOPA** František Kovárna, který byl také autorem všech žánrově různorodých příspěvků. Pokus rozšířit autorské zázemí listu však ztroskotal – podobně jako Stránský se i Kovárna přestěhoval do New Yorku, kde v roce 1952 zemřel, aniž stačil vydat dlouho inzerované druhé číslo svého listu. Pravidelnou a koncepční kulturní rubriku nabízel svým čtenářům nenápadný čtrnáctideník **HLAS DOMOVA** (1950–79, vyd. František Váňa), který byl koncipován především jako krajanský politický zpravodaj. Vycházel v Austrálii, která v té době přijímala uprchlíky bez zásadních administrativních komplikací a kam zvláště na počátku padesátých let zamířily početné skupiny Čechů z německých uprchlických táborů. Jeho kulturní rubrika (red. Václav Michl-Junius) však zaujímal mimořádný rozsah a byla vedena velmi cílevědomě: od počátku soustavně sledovala domácí vývoj, zprostředkovávala soudobou světovou literaturu, soustředěně sledovala světovou kinematografii, poskytovala prostor původní exilové tvorbě (k níž však

redakce zaujímala velmi kritický postoj) i její reflexi, příležitostně připomínala tvorbu autorů meziválečného období.

V červenci 1949 byla v Londýně založena *Cyrlometodějská liga akademická* (CML), jedna z nejrozvětvenějších organizací československého poúnorového exilu s pobočkami v západní Evropě, Severní Americe i Austrálii. Téhož roku vyšlo první číslo jejího ústředního bulletinu *VĚSTNÍK*, který od roku 1950 nesl jméno *Nový život* (zanikl roku 2001). Časopis se sice zpočátku věnoval především vnitřním záležitostem Cyrlometodějské ligy, během padesátých let se však stal významným nejen teologickým, ale i kulturním listem exilových katolických intelektuálů. V květnu 1950 vznikla v Západním Německu v rámci Cyrlometodějské ligy *Křesťanská akademie* jako „studijní, informační a dokumentační ústav katolické inteligence v exilu“. Svě poslání začala naplňovat postupně od následujícího roku, kdy se přestěhovala do Říma (sídlila v papežské koleji pro výchovu katolických kněží z československých diecézí Nepomucenum).

Samotný vznik Křesťanské akademie a její program byl výrazem kritického, a přitom tvůrčího postoje vůči dosavadní politické bezradnosti exilu. Její představitelé nesdílili iluze o nadcházejícím světovém vojenském konfliktu, který by zničil komunistickou „říši zla“, a tušili, že válka s totalitou bude nejen studená, ale i dlouhodobá. Jestliže od počátku projevovali názor, že je nezbytné postupně vytvářet podmínky pro svébytnou národní existenci mimo území Československa, předešli tak takřka všechny politické strany a jejich funkcionáře, jejichž dosavadní aktivitu motivovaly často především představy o vlastních pozicích v osvobozené republice. Podobné zájmy členové Křesťanské akademie neměli: proto se podíleli na charitativních akcích Cyrlometodějské ligy, i přes nedostatek finančních prostředků zaváděli korespondenční a dálkové kurzy společenských věd a pomalu začínali vyvíjet bohatou vydavatelskou činnost. Křesťanská akademie se tak od konce padesátých let stala sice specificky orientovaným, přesto však vůbec nejproduktivnějším vydavatelstvím předsrpnového exilu. Ve sledovaném období se však její ediční produktivita omezovala na ojedinelé a různorodé svazky v řadách *Studium a Vigilie*.

Počátky literárního života v exilu byly spojeny s hledáním řešení základních otázek: bylo třeba vytvořit prostor pro publikování literárních textů, což znamenalo založit jak koncepční knižní edici, která by byla alespoň minimálně finančně zajištěna, tak i časopis či přímo literární revui otevřenou původní tvorbě a překladům, ale i reflexi. Dosud porůznu publikované básnické i prozaické pokusy byly často poznamenány symptomem začátečnictví; z autorů významnějších jmen se v prvních poúnorových letech na stránkách exilového tisku prezentoval málokdo. O příležitostně vydávaných knihách nebyli jejich případní čtenáři téměř vůbec informováni, jejich recenzní ohlas byl minimální. Pakliže se v exilových časopisech objevovaly články na kulturní či literární témata, obvykle se jednalo o komentáře a analýzy domácího vývoje, navíc vycházející z ne vždy přesných a úplných informací.

■ Sebeuvědomování české exilové literatury; organizační a ediční činnost Antonína Vlacha a Roberta Vlacha

Důležitým krokem k ustavení české exilové literatury jako určitého otevřeného kontextu byla výzva redakce Skutečnosti exilovým básníkům, z jejichž reakcí se později zrodila básnická antologie *Neviditelný domov* (Paříž 1954, ed. Petr Demetz), ve stručných ukázkách shrnující nové texty patnácti výrazných osobností české poezie žijících na třech kontinentech. (Před dlouhou odmlkou v této antologii mimo jiné naposledy publikoval Ivan Blatný.) Na tento počín později navázaly další antologie (básnická *Čas stavění*, Vídeň 1956, ed. Antonín Vlach, a prozaická *Peníz exulantův*, Mnichov 1956, ed. Antonín Kratochvíl), které však již vstoupily do změněné situace relativně bohatého vydavatelského „provozu“.

V roce 1951 zahájila pravidelné vysílání do Československa rozhlasová stanice Svobodná Evropa (Radio Free Europe, RFE). Jejím zřizovatelem byl Národní výbor pro Svobodnou Evropu, založený již v roce 1949 a z větší části financovaný americkou vládou. Vedení stanice sídlilo v New Yorku, prvním ředitelem československého vysílání byl jmenován Ferdinand Peroutka; operativní a výrazně početnější redakce působila v Mnichově zprvu pod vedením Pavla Tigrida, později Julia Firta. V kulturní redakci stanice se ve sledovaném období jako redaktori či blízcí spolupracovníci vystřídali mimo jiné Petr Demetz, Jan Čep, Vladimír Peška, Zdeněk Lederer, Jan Tumlíř, Jaroslav Dresler, Egon Hostovský a další.



Antonín Vlach u rozmnožovacího stroje, Sklizeň 1957

Kromě pravidelných i příležitostných kulturních pořadů uskutečnila stanice v roce 1952 další důležitý krok pro podporu exilového literárního života: vypsal literární soutěž, jejíž vítězné práce byly nejen odvysílány, nýbrž i finančně honorovány. Akce se zúčastnilo celkem 98 rukopisů, mezi nimiž byly údajně i práce autorů z Československa.

Vnitřní politický život v exilu se začal měnit kolem roku 1953. Po rychlých úmrtích Stalina a Gottwalda, která za železnou oponou bezprostředně nezpůsobila žádnou významnější a z exilu viditelnou politickou změnu, začala činnost exilových politických stran stagnovat a nedlouho po krvavém potlačení maďarského povstání v roce 1956 na

dlouhou dobu umkla. Všem již bylo jasné, že západní politika zadržování komunismu v jeho dosavadních hranicích neslibuje pád domácího režimu, a že exil tedy bude dlouhodobou záležitostí. Po neúspěchu posledního pokusu Ferdinanda Peroutky o oživení a ospravedlnění existence Rady svobodného Československa v letech 1955–56 zastavila americká vláda finanční podporu této instituci, což sice nezpůsobilo její zánik, ale důsledkem byl zřejmý úpadek jejího mezinárodněpolitického významu.

Prostor, který začínaly politické strany od třiapadesátého roku vyklízet, postupně naplnili političtí publicisté mladší generace a také spisovatelé a vydavatelé nových časopisů a nových knižních edic.

Dominantní postavení mezi nimi zaujímaly aktivity jmenovců Antonína Vlacha a Roberta Vlacha. Antonín do exilu uprchl přímo z vězení, do něhož byl odsouzen jako bývalý úředník protektorátního ministerstva lidové osvěty, a usadil se v Hamburku. Robert prožil válku jako velmi mladý člen zahraničního odboje ve Francii a po větší část padesátých let žil jako exulant ve Švédsku. Ani značná geografická vzdálenost a odlišná minulost obou aktérů nezabránila vzniku velmi produktivní spolupráce, jejímž výsledkem byla první významnější výhradně literární revue SKLIZEŇ (1953–69), edice *Skližeň svobodné tvorby* (1955–71), zastřešující a reprezentativní *Česká kulturní rada v exilu* (založena 1953, zanikla po smrti Roberta Vlacha v roce 1966, na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byla krátce obnovena Antonínem Kratochvilem) a také každoroční literární soutěž.

Jako první z těchto aktivit vznikl v Hamburku měsíčník Skližeň. Výraznou kulturní a zejména literární orientaci listu vtiskl Robert Vlach, který jej ze švédského Lundu na dálku redigoval; Antonín Vlach měl na starost technickou redakci, rozmnožování, tisk a finanční a organizační stránku věci. Ačkoli Skližeň zpočátku trpěla nedostatkem spolupracovníků, počínaje svým druhým ročníkem se stala reprezentativní (a koneckonců jedinou) revuí české exilové literatury. Mezi její autory postupně patřili esejisté Ladislav Radimský, J. M. Kolár, Věra Stárková či Pavel Želivan a beletristé Jaroslav Dresler, Pavel Javor, František Listopad, Jaromír Měšťan, Milada Součková, Jaroslav Strnad, Vladimír Štědrý aj. Postupně se vytvořila víceméně pravidelná skladba rubrik: číslo obvykle otvíraly průhledy do nové tvorby exilových básníků, zpočátku méně, později dostatečně byla zastoupena exilová próza (původní exilová tvorba byla však zařazována bez uplatnění kritéria kvality; tak se vedle sebe objevovaly



Robert Vlach

SKLIZEŇ

NEZÁVISLÁ KULTURNÍ REVUE

Red. Ant. Vlach, Hamburg 13, Postlagerkarte 209

ROČNÍK II.

ÚNOR 1954

ČÍSLO 2 (14).

Z TVORBY EXILU.

Zdeněk RUTAR :

NA HLÍDCE .

(Od roku 1944 uveřejňoval Zdeněk Rutar, dnes 27-letý, studující v Kanadě, své verše v Lidových /pak Svobodných/ novinách. V r. 1948 měla vyjít v jeho rodném Brně první sbírka jeho poesie, "Sonatina" - a ovšem už nevšla. Její jádro je v prvních dvou částech sbírky "Doma a za mořem", z níž je vynata - jako jedna z nejlepších - báseň "Na hlídce".)

U stanu bdím za noční hloubi,
v níž planou nadpozemské svity,
za mnou si s travou šeptá doubi,
výš mžiká měsíc ner zvitý,
napíná nitě na své růžky,
a již v nich stená písně van:
Mračná síf chytá bludné mušky,
klín oblak spí v ní ukován,
jas v temném smutku zaniká . . .
V tmu jednou věž si pozasteskla.
Tu pleskot bleskl z rybníka,
kde sklouzla z vln bělice lesklá. *

V našedlých stéblech vlečka lesa
se zvolna blíží k vlhké ploše,
dlouží se víc, čím nížej klesá
s blednoucí lampou světlohoše.
Utlumen v hávu netopýřů,
doblíkal starci zbylý vlas,
než přebral strofu na svou lyru.
Nevlídná noci, dolila's
už ve své pýše pohár celý !
Než dolká rosa z lučních plání,
v houštinách dlah tvá doševelí,
až kraj se vzepne ve svitání !

Jaroslav DRESLER :

KARTHAGO .

(Z rukopisného cyklu povídek "Onen svět"-poněkud zkráceno.)

Zprávy se šířily tak jako za starých časů ústním podáním. Tábor byl obehnán vysokou zdí, na jejímž vrchu byly do betonu pevně zasazeny velké střepiny pivních lahví; kromě toho všude tam, kde zeď pobořily pumy, byly zaraženy vysoké a silné smrkové kůly a mezi nimi napjaty jako šnury na prádlo ostatné dráty. Spodní část kůlů natřeli dehtem, dříve než je zapustili do země. Takto chráněné dřevo se konzervuje pro mnoho přístích let. Bylo zřejmé, že správa nepomýšlí uzavřít tábor v blízké budoucnosti.

Ostatné dráty nebyly napojeny na elektrickou síť. Ve skutečnosti sloužily opravdu spíše sušení prádla, než aby tábor neprodyšně uzavíraly od ostatního světa. Ačkoli tedy byl tábor obehnán vysokou zdí se střepinami skla a všechny mezery byly zaraženy překážkami, jako kdyby panoval výjimečný stav, anebc byl tábor obležen, přece bylo lze kdykoli odejít a kdykoli se vrátit. Těto výhody užívali obyvatelé tábora i mnozí návštěvníci, kteří sem přicházivali.

Nejcennější zprávy přinášeli tažní uprchlíci. Cestovali od tábora k táboru, vyřizovali důležitě vzkazy a uměli vyprávět pozoruhodné události z jiných táborů a zajímavé příběhy ze svého putování. Protože však nebylo možné tyto zprávy a příběhy ověřovat, nebylo jisté, zda nebyly vymyšleny, nebo alespoň překrouceny a zvětšeny jen proto, aby si vyprávěč vysloužil větší porci jídla. Instituce tažných uprchlíků byla totiž v jistém smyslu nezákonná. Opustili kdysi, ať už z toho nebo cnoho důvodu, svůj mateřský tábor, byli prohlášeni za desertéry a museli nyní žít na volné noze. Dokonce neměli ani právo střechy nad hlavou a správa tábora jim mohla odepřít nocleh a dát je vykázat. Avšak při troše dobré vůle se strany legálních táborníků se vždycky našla volná skládací vojenská postel a deka, táborníci se složili, dali každý trochu ze svého a tažný uprchlík dostal porci nudli a dva tři malé kousky šlachovitého hovězího masa.

texty mimořádné i hluboce podprůměrné). List se neuzavíral ani před světovou literaturou (do rubriky Překlady Sklizně byly zařazeny mimo jiné úryvky z děl Ernesta Hemingwaye, Alberta Moravii, Franze Kafky, Williama Saroyana aj.). Nejrozsáhlejší rubrikou se staly Úvahy Sklizně (nikoli nezbytně na literární témata), rubrika Z vědních oborů byla otevřena jak společenskovědním, tak i přírodovědným tématům. Pravidelně se objevovala i rubrika jazykovědná, obvykle ovšem nepřekračující rámec jazykové poradny. List přinášel i stručné recenze exilových publikací, drobnější stati, poznámky, glosy a zprávy. Významnou součástí byl pravidelný soupis zaslaných publikací, který se stal v devadesátých letech jedním ze základních pramenů speciálních bibliografií exilové literatury a žurnalistiky.

Na podzim roku 1953 oznámili redaktoři Sklizně vznik České kulturní rady v exilu, respektive Kulturní rady, která začala pořádat různé akce na podporu exilové tvorby.

Tou nejvýznamnější se stala literární soutěž, jejímž cílem bylo nejen odměnit nejlepší přihlášené práce, ale také stimulovat vznik nových a objevit exilovému čtenáři nadané začínající autory. S nápadem uspořádat podobnou soutěž přišla již v roce 1951 Křesťanská akademie (první ročník se však rozplynul bez ohlášení výsledků a v následujících letech již soutěž nebyla vyhlášena), téměř souběžně se konal již zmíněný první ročník literární soutěže Svobodné Evropy. Robert Vlach jako představitel Kulturní rady sice se Svobodnou Evropou spolupráci nenavázal (obě instituce se zřejmě pouze z osobních důvodů několik let téměř ignorovaly), dohodl se však na společném pořadatelství soutěže s Křesťanskou akademií. Zvláště první ročníky měly význam bezmála zakladatelský. Autoři posílali texty nové i starší, které dlouhá léta neměly naději na jakoukoli publikaci, takže v souvislosti se soutěží a její průběžnou prezentací ve Sklizni si exilová veřejnost vytvářela představu o situaci a možném vývoji exilového písemnictví.

Přestože pořadatelé nemohli nejlepší příspěvky ocenit finančně, neznamenal úspěch v soutěži pro zúčastněné autory málo. Původní mlhavá „doporučení k vydání“, která obvykle nemohly stávající příležitostné edice vyslyšet, k proměně rukopisů v knihy většinou nevedla, a Robert Vlach se proto v Lundu v roce 1955 rozhodl vyřešit problém založením Sklizně svobodné tvorby, nejvýznamnější exilové edice padesátých let.

Její projekt byl vybudován na abonentním principu: čtenáři objednávali deset svazků ročně, první ale vyšel až tehdy, kdy byl shromážděn dostatek prostředků k realizaci celého edičního plánu. Přestože počet abonentů s každým dalším ročníkem klesal, podařilo se edici na tomto principu udržet do roku 1958.

Edičním plánům dominovaly práce oceněné v soutěži Křesťanské akademie a Kulturní rady, jen ojediněle (a spíše jako výraz nutné improvizace) do nich vydavatel zařadil tituly jiné. S výjimkou Egona Hostovského, Ivana Blatného a některých dalších publikovali u Vlacha téměř všichni významnější exiloví literáti: Zdeněk Němeček, Pavel Javor, František Listopad, Vladimír Štědrý,

Milada Součková, Ladislav Radimský, Jan Čep, J. M. Kolár i sám vydavatel (též pod pseudonymem Jiří Kavka a pod šifrou Alfa). V roce 1956 zde vyšla vůbec poprvé v exilu kniha autora žijícího v Československu; básnickou skladbu Antonína Bartuška *Atomový věk*, vydanou pod pseudonymem A. D. Martin, Vlachovi zprostředkovala básnířka a překladatelka Aurelie Jeníková.

Čím více se Antonín a Robert Vlachovi věnovali časopisu, edici a soutěži, tím méně času jim zbývalo na upevňování vnitřní organizace Kulturní rady. Robert Vlach, který se prohlásil za jejího sekretáře, byl vykonavatelem prakticky veškerých jejích aktivit (předsednictví lingvisty Jiřího Straky, jakož i čestné předsednictví Amelie Posse-Brázdové bylo ryze formální), takže název organizace byl v podstatě pouze Vlachovou značkou; instituce samotná fakticky neexistovala.

Na tom nic nezměnil ani relativní úspěch Sjezdu Kulturní rady a jejích spolupracovníků, který se uskutečnil 5.–8. července 1956 v Paříži a jehož se zúčastnili mimo jiné Jan Čep, Jaroslav Jíra, J. M. Kolár, František Listopad, Jiří Pistorius, Meda Mládková-Sokolová, Jaroslav Strnad, Bedřich Svatoš, Jan Tumlíř, Robert Vlach a Pavel Želivan a alespoň písemně účastníky pozdravili i další sympatizanti (mj. Rudolf Firkušný, Egon Hostovský, K. B. Jiráček, Antonín Kratochvíl, Rafael Kubelík, Zdeněk Němeček, Ferdinand Peroutka, Hubert Ripka, Jaroslav Stránský a Toyen).

Ačkoli měl být tento sjezd původně spíše interním jednáním osobností českého kulturního života v exilu, události, které první polovina roku 1956 ve východní Evropě přinesla, vedla jeho účastníky k úvahám nad možnými mezinárodněpolitickými proměnami po XX. sjezdu KSSS a ke zvýšenému zájmu o kulturní vývoj v Československu. Proto se také v závěrečné sjezdové zprávě zdůrazňovala vůle k co nejintenzivnějším kontaktům s domácími autory i snaha poskytnout těmto autorům, kteří v Československu nemohli publikovat, vydavatelskou příležitost v exilovém prostředí. Tím nejpodstatnějším, co sjezd svým účastníkům přinesl, byl ovšem především jeho společenský rozměr; osobní setkávání exilových kulturních pracovníků totiž byla z pochopitelných důvodů spíše výjimečná.

Sjezd Kulturní rady v Paříži v červenci 1956 byl v podstatě její labutí písní. Během následujícího roku totiž významně zesílily rozpory mezi oběma redaktory Sklizně: spíše osvětářská koncepce Antonína Vlacha a představa o tištěné reprezentativní literární revui Roberta Vlacha se postupem času definitivně rozešly a Robert Vlach na konci roku 1957 na svoji redakční práci ve Sklizni rezignoval, mimo jiné i proto, že se chystal budovat novou vlastní existenci ve Spojených státech, kde v následujícím roce v Greensboro začal vydávat tištěnou literární revui *SKLIZEŇ SVOBODNÉ TVORBY* (1958–59). Cílem tohoto čtvrtletníku měla být aktuální konfrontace české a světové literatury a literární vědy; jako čerstvý univerzitní pedagog zde Vlach hodlal využít všech svých dosavadních i budoucích kontaktů zejména na světová slavistická, případně bohemistická pracoviště. Dokázal však vydat jen tři sešity, zřejmě i proto, že byl znechucen ze sporu s Antonínem Vlachem.

V roce 1958 se totiž předmětem vzájemného sporu obou Vlachů stala Kulturní rada. Antonín Vlach se rozhodl vytvořit z instituce fiktivní instituci skutečnou, nezávislou na možnostech a schopnostech jediné osobnosti, což však Robert Vlach chápal jako pokus o krádež respektované značky. Jejich spor se stal na přelomu let 1958 a 1959 významným tématem mnoha exilových periodik, žádnému z nich (a také žádné z osobností, které se o to pokusily) se však nepodařilo přivést je ke smíru. Všechny tři původně společné projekty (časopis, vydávaný v nákladu převyšujícím 2 500 výtisků, edice, jejíž svazky vycházely obvykle v 500 exemplářích, i Kulturní rada) sice tento konflikt přežily, někdejší přirozeně respektované centrum exilového literárního života se však v následujícím období víceméně rozplynulo.

■ Další vydavatelské aktivity, spisovatelské organizace

Jakkoli byly aktivity Antonína a Roberta Vlacha pro kulturní exil padesátých let podstatné, exilový literární život na nich nikdy nebyl zcela závislý. Smělé plány provázely vznik pařížské edice Medy Mládkové-Sokolové *Editions Sokolova* (1952–56). U jejího zrodu stáli členové a spolupracovníci redakce Skutečnosti včetně Ferdinanda Peroutky, který zde vydal dvě esejistické knihy, třetím svazkem řady nazvané *Knihy exilu* byla již zmíněná antologie *Neviditelný domov*. Mimo tuto řadu vydala Sokolová dvě studie věnované Toyen a exilovému výtvarníkovi Janu Vlachovi; další plánované publikace se však již ke čtenářům nedostaly. Dvě knižní edice většinou spíše útlých sešitových svazků, *Lucerničku* (1953–62) a *Kamenný erb* (1953–61), řídil v padesátých letech v Mnichově literární historik Antonín Kratochvíl (z významnějších publikací zde vyšel roku 1953 soubor povídek Jana Čepa Cikáni a v roce 1956 prozaická antologie *Peníz exulantův*). Celkem osm svazků vydal ve své zprvu cyklostylové edici *Bohemica Viennensia* (1954–57) ve Vídni Karel Matal: poprvé zde vyšel *Listopadův esej Tristan čili Zrada vzdělance* (1954), v roce 1956 básnická antologie *Čas stavění* a sbírky Ivana Jelínka a Františka Listopada. Tři pokusy o založení českého nakladatelství se uskutečnily v Kanadě. V roce 1953 zřídil Masaryk Memorial Institute v Torontu při čtrnáctideníku *Nový domov* stejnojmennou knižní edici, v níž ovšem do roku 1970 vyšlo pouhých deset svazků (Egon Hostovský, Pavel Javor, Miloslav Zlámal), v edici konkurenčního torontského týdeníku *Naše hlasy*, založené roku 1954, vyšly v padesátých letech čtyři svazky, o jeden titul méně vydal v letech 1953–55 Pavel Javor ve svém montrealském *Slovanském nakladatelství*. Ambiciózním projektem, jehož součástí se měl stát i vydavatelský čtvrtletník *LITERA* (vyšlo však jen jedno číslo), byla edice *Moravian Library*, založená v roce 1955 v New Yorku Ladislavem Koldou. Do roku 1958 zde vyšlo šest svazků (mezi nimi sborníky věnované tvorbě Egona Hostovského a Zdeňka Němečka) a v roce

1957 kulturní sborník *Rok*, který se snažil – v tehdejších podmínkách bezmála průkopnický – zprostředkovat čtenáři nejen to nejlepší z exilové esejistiky (Pistoriova stat o problému světovosti české literatury), ale také uveřejnil krátké ukázky z básnické tvorby autorů oficiálně publikujících v Československu (Oldřich Mikulášek, Josef Kainar).

Výhradně literárním a kulturním časopisem se měla stát *REVUE* (1954–55), měsíčník, který vznikl pod přímým vlivem a za spolupráce zakladatelů Sklizně. List vydával v australském Brisbane místní osvětový a kulturní pracovník Jan Tuček jako literární časopis s přihlédnutím k běžným praktickým potřebám exulantů a krajanů. *Revue* publikovala zejména původní básnickou a prozaickou tvorbu exilových autorů se zvláštním důrazem na díla autorů žijících v Austrálii, ojediněle se objevila i překladová literatura a texty v anglickém jazyce. Kromě vlastního časopisu Tuček založil i knižní *Edici Revue*, v níž vyšly v letech 1954–56 celkem tři svazky.

Literární komunikaci poskytovala prostor také řada dalších časopisů, byť většinou nešlo o časopisy specificky literární. Nadále vycházel melbournský *HLAS DOMOVA* (1950–79), po skromných cyklostylových začátcích od roku 1955 tiskem a v novinovém formátu, což dovršilo jeho směřování k serióznímu zpravodajskému listu. V kulturní rubrice byly vedle básní a povídek recenzovány (zejména Václavem Michlem a Jaroslavem Strnadem) všechny podstatné ediční počiny, přičemž se jednalo o kritickou reflexi nepředpojatou a nevyhýbající se ostrým polemikám (ty nejrozsáhlejší se týkaly básnické sbírky Pavla Javora *Nad plamenem píseň*, která vyšla jako první svazek *Sklizně* svobodné tvorby v roce 1955, a zejména prozaické antologie *Peníz exulantů*).

Nový živor Cyrilometodějské ligy se v únoru 1954 přestěhoval z Londýna do Říma, jeho vydávání převzala Křesťanská akademie a odpovědným redaktorem se stal P. Václav Feřt. Vedle zpravodajských stránek a převažujících studií teologických a historických vymezila redakce značný prostor pro uměnovědné studie, hlubší literární reflexe, přehledové statě a podobně. Od poloviny padesátých let se výrazně rozvinula soustavná drobná recenzní činnost (Miroslav Podivínský, Jan Pražák), která zahrnuje téměř kompletní beletristickou a odbornou produkci exilových vydavatelů.

Především zpravodajsky se kultuře i literatuře věnoval mnichovský měsíčník *ČESKÉ SLOVO* (1955–90). Vydavatelem a odpovědným redaktorem byl jeden z nejvýraznějších žurnalistů mezi poúnorovými emigranty a později významný historik československého exilu Jožka Pejskar, jako šéfredaktor v prvních ročnících působil František Meloun. *České slovo* bylo především listem zpravodajským, využívajícím informační zdroje *Svobodné Evropy*. Původní literární tvorba se objevovala minimálně, i když pravidelně (básně, drobné povídky často satirické), recenze nové exilové literatury byly nečetné a většinou informativní.

Informační servis *Svobodné Evropy* byl nepominutelným zdrojem pro řadu exilových časopisů. Přímou u zdroje, tedy v československém oddělení *Free Europe Press* v New Yorku vycházely sešity informací a komentářů *ČESKOSLOVENSKÝ PŘEHLED* (1954–58). List se

zabýval především situací v Československu: zařazovány sem tedy byly i informace o vývoji domácí kultury a kulturní politiky (komentáře psal především Egon Hostovský). Od roku 1957 redakce rozšířila okruh zájmů a začala zařazovat i původní rozhovory, verše a fejetony exilových, ale i domácích autorů zvláště mladší generace, jejichž texty přetiskovala z knih a časopisů oficiálně vydaných v Československu. Básně, fejetony, recenze, informace a stručné úvahy nad situací kultury v exilu přinášel i politický měsíčník ČESKOSLOVENSKÉ NOVINY, vydávaný v letech 1955–57 Pracovním výborem Rady Svobodného Československa a redigovaný bývalým poslancem Františkem Klátilem.

Literatury a kultury v širším společenském a politickém kontextu se dotýkala i řada článků v dvouměsíčníku Československého zahraničního ústavu v exilu TRIBUNA (1949–69, redigován v Chicagu). Jakkoli byl listem převážně politickým, přinášel původní i přeloženou poezii, v menší míře prózu, hojně ovšem recenze na exilovou, domácí i odbornou zahraniční literaturu; koncem padesátých let zde vyšel úryvek z pravděpodobně prvního českého překladu Beckettova Čekání na Godota. Především však Tribuna relativně soustavně sledovala vývoj kulturního života v domácím a exilovém prostředí: několikrát podrobně informovala o životě české komunity v různých zemích světa, sledovala rozhlasové vysílání exilových stanic, záměry a činnost exilových nakladatelství, zejména od roku 1956 si podrobněji všímala literárního vývoje v Československu (informace o II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, recenze na zde vydávané tituly, citáty z domácího tisku apod.). Blízkým spolupracovníkem časopisu a přispěvatelem kulturní rubriky byl na přelomu čtyřicátých a padesátých let František Listopad, v první polovině padesátých let se kultuře věnoval především Jaroslav Dresler, po něm Pavel Javor. Na konci padesátých let list prošel zásadní koncepční proměnou a kultura se z jeho stránek zcela vytratila.



Pavel Javor

Exiloví spisovatelé byli v padesátých letech aktéry několika pokusů o vytvoření stálé nadnárodní aktivity představitelů exilových kultur. Tím nejvýznamnějším byla samozřejmě aktivní účast v PEN klubu, který v polovině padesátých let řešil otázku svého vztahu k autorům z komunistických zemí, čímž nebyli myšleni exulanti. Tehdejší předseda PEN klubu, Brit Charles Morgan, vystoupil na 27. kongresu ve Vídni v roce 1954 s důrazným varováním před aktivitami spisovatelů, kteří reprezentují totalitní vlády, a vyzval posluchače, aby zvážili, zda je možné, aby na půdě PEN klubu vykonával činnost jednak Klub spisovatelů v exilu a současně s ním i kluby z totalitních zemí, z nichž byli mnozí spisovatelé nuceni emigrovat.

Kulturní rada nabízela již od roku 1954 zprostředkování členství v PEN klubu jednotlivcům, kteří splní příslušné podmínky (souhlas s chartou PEN klubu a nejméně dvě knižní publikace). Mezinárodní PEN klub autorů v exilu, o jehož založení bylo rozhodnuto již v roce 1951 a jehož spoluzakladatelem a dlouholetým tajemníkem byl Pavel Tigríd, vyvíjel bohatou ediční činnost, české zastoupení však bývalo minimální. Čeští zástupci se zúčastnili i ustavujícího kongresu odbočky exilového PEN klubu pro německy mluvící země, který se konal v Mnichově v prosinci 1958.

Pozoruhodnou literární, ale též politickou akcí byl mezinárodní Sjezd exilových spisovatelů, který se konal v Darmstadtu v březnu 1958. Zúčastnilo se jej přibližně čtyřicet exilových autorů různých národností, českou literaturu zastupovali Jan Čep, Vladimír Štědrý a Jan Rys. Pokusů o sblížení jednotlivých národních protikomunistických exilů bylo několik, žádný z nich však nevedl ke vzniku nového nadnárodního sdružení.

■ Koncepce gradualismu a vznik časopisu Svědectví

Potlačení maďarského protikomunistického povstání v roce 1956 a všeobecná netečnost české společnosti k těmto událostem vyvolala v exilu vlnu skepse. Nevšimavý postoj „svého národa“ si exulanti vysvětlovali buď jako nedorozumění (exil neví, jak národ žije, proto nemůže chápat jeho jednání), nebo v horším případě jako komunistické vítězství (národ je spokojen s daným stavem věcí). Víra ve vlastní politické poslání byla ohrožena, exilové strany byly v úpadku, jejich časopisy postupně zanikaly a politický život exilového společenství se soustředil především na politickou publicistiku. V ní se po šestapadesátém roce prosazovala nová koncepce „postupných kroků“, tzv. gradualismus. Jeho představitelé (nejvýznamnějším byl Pavel Tigríd) bez ohledu na sovětský zásah v Maďarsku spoléhali na postupně se projevující důsledky vnitřního vývoje, jímž komunistický režim v jednotlivých zemích procházel. „„Neúprosní“ exilové politikové vidí jen ‚komunisty‘ a ‚demokraty‘ a odmítají i jen rozhovor s těmi, kteří možná jsou nositeli stranických legitimací či stranických funkcí, kteří však z vnitřního přesvědčení, z poznání, usilují o revizi jak teorie, tak praxe komunismu. Gradualisté neodmítají tento rozhovor, naopak, vítají jej: může totiž vést k trvalému dorozumění s těmi, kdož po dlouhém bloudění objevili obecnou závaznost mravního úsudku“ (Pavel Tigríd: Marx na Hradčanech, New York 1960).

Právě tuto koncepci se Tigríd rozhodl prosazovat na stránkách čtvrtletníku SVĚDECTVÍ (1956–92), jehož první číslo vyšlo symbolicky 28. října 1956 v New Yorku. Spolu s ním měla list řídit redakční rada, jejímiž členy byli Vilém Brzorád, Jan Čep, Radomír Luža, Mojmír Povolný, Jiří Horák, Josef Jonáš, Jiří Kárnet, J. M. Kolár a Emil Kovtun. Gradualistická koncepce byla ovšem v exilovém

prostředí „politicky riskantní“, takže jeden ze spoluzakladatelů Svědectví, Emil Ransdorf, nakonec nevstoupil do redakční rady z obav, aby nebyl spolu se Svědectvím nařčen z „kompromisnictví“, ne-li přímo z kolaborace; brzy jej ze stejného důvodu následovali J. M. Kolár a načas také Jiří Horák. Nejpodstatnějším důsledkem této tehdy sporné koncepce však byla průlomová změna v obsazení role adresáta listu: tím hlavním totiž neměli být exulanti, nýbrž čtenáři v Československu, kam vydavatelé po celou dobu existence Svědectví různými kanály posílali podstatnou část nákladu. Kulturní rubrika Svědectví se v souladu s vydavatelskou koncepcí tolik nesoustředila na vnitřní literární život exilu, nýbrž na témata, která by mohla zajímat domácího čtenáře. Proto věnovala pozornost například soudobé francouzské filozofii a literatuře (J.-P. Sartre) a zejména kulturnímu dění ve východním bloku (Boris Pasternak, Vladimir Dudincev, Marek Hlasko).